

נושא במוקד - המאבק לתחיית העברית ולהנחלתה, לרגל מאה שנים ל'מלחמת השפות'

מלחמת השפות ובית המדרש למורים העברי

רות בורשטיין

בשנת תרע"ד – לפני כמעט מאה שנה – נלחמו בארץ רבים וטובים למען השפה העברית כדי שתהא שפת ההוראה במוסדות החינוך בארץ. הקנאים ללשון לחמו נגד חברות יהודיות פילנתרופיות שהעדיפו את שפת ארצן בתור שפת הלימוד העיקרית במוסדות החינוך שהקימו בארץ. הלוחמים למען הלשון העברית, סטודנטים, מורים ועובדים, הצליחו במאבקם: העברית הייתה לשפת הדיבור וההוראה בארץ ישראל. מאמר זה סוקר את המלחמה למען העברית בתרע"ד ואת התפתחות בית המדרש למורים העברי שנוסד באותה עת על רקע המאבק.

מוסדות החינוך בארץ ישראל בסוף המאה ה־19 ובתחילת המאה ה־20

בשנות השמונים והתשעים של המאה ה־19 היו מוסדות הלימוד בארץ ישראל בעיקר 'חדרים' ו'תלמודי תורה'. רק 10% מן הילדים, רובם מן הישוב החדש, למדו בבתי הספר החדשים של 'ח'בת ציון' (כגון בית הספר לבנות ביפו ובתי הספר במושבות)¹ ובבתי הספר שנחשבו מודרניים של 'כל ישראל חברים' (כ"ח – אליאנס [Alliance Israelite Universelle]),² שהקימו יהודי צרפת, ושל 'אגודת אחים' בתמיכת יהודי אנגליה (בן יוסף, 1984).³

בתחילת המאה העשרים ייסדה חברת 'עזרה'⁴ של יהודי גרמניה מוסדות חינוך בארץ ישראל. בתוך זמן קצר הייתה לחברה מערכת חינוך מפותחת שכללה ב־1912 שמונה עשר מוסדות ובהם 2,214 תלמידים, כמחצית מכלל התלמידים שלמדו במוסדות חינוך מודרניים בארץ (אלבויס־דרור, תשמ"ו). בתחילת המאה ה־20 גדלו והתרחבו גם מערכות בתי הספר של אליאנס ואגודת אחים. כל אחת מהמערכות, וגם עזרה, הייתה נאמנה ללשון ארצה ולתרבותה ורחוקה מן השאיפות הלאומיות העבריות. מטרת מערכות החינוך הייתה להפיץ דעת והשכלה ברוח ארצה של החברה הנדבנית. כל אחת מהן האמינה שהתרבות שהיא מייצגת היא התרבות ה'נעלה'. אליאנס נהגה בארץ כבכל ארצות המזרח: הדגישה את כוונותיה לחנך את התלמידים ברוחה, להכינם לחיים יצרניים ולהכשירם למצוא את עתידם והתקדמותם בכל מקום שימצאו בו את פרנסתם. הדגש החזק על רכישת הצרפתית פגע בשאיפות לחיזוק החיים בארץ והכין במידה זו או אחרת את בני הארץ לירידה לארצות אחרות דוברות צרפתית. כל חברה (אליאנס, אגודת אחים ועזרה) קבעה את לשון ארצה כלשון ההוראה העיקרית בבית הספר, ואילו הלשון העברית הייתה משנית.

מילות מפתח: חינוך; הכשרת מורים; מלחמת השפות; 'עזרה'; כל ישראל חברים (אליאנס); אגודת אחים; דוד ילין; עברית בארץ ישראל; הטכניקום (הטכניון).

ד"ר רות בורשטיין היא מרצה בכירה במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין; ראש לימודי עריכת לשון.

- 1 המיוחד בבתי ספר אלו היה לימוד 'עברית בעברית', בלא תרגום לשפה אחרת (עזריהו, תרפ"ט)
- 2 הארגון נוסד ב־1860 וב־1882 הקים את בית הספר, 'תורה ומלאכה' בירושלים.
- 3 בית הספר אוולנה דה רוטישילד הוקם בתמיכתו של ג'יימס מאיר רוטשילד – מן הענף הצרפתי של משפחת רוטשילד – ב־1854. ב־1888 הוא הועבר לחזקת הענף האנגלי של משפחת רוטשילד ולידי 'אגודת אחים'.
- 4 'עזרה' הוא קיצור שמה של 'אגודת העזרה של יהודי גרמניה' – Hilfsverein der Deutschen Juden, חברה שיסדו יהודי גרמניה ב־1901.

אמנם בשונה מאליאנס, הצהירה עזרה כי תוכניות הלימודים בבתי הספר שלה ייקבעו בהתחשב באוכלוסים במקום ובמגמותיהם. לכן קבעה כי שפת ההוראה בבתי הספר שלה תהיה עברית. אולם בפועל רק בגני הילדים שפת הדיבור וההוראה הייתה עברית בלבד. בתי הספר של עזרה היו דו-לשוניים: היו מקצועות שנלמדו בעברית ואחרים נלמדו בגרמנית. בעיקרו של דבר, מטרת מוסדות עזרה הייתה לבער את הבערות ולעצב יהודים משכילים (לנג, תשס"ח).

באותה עת היה מחסור במורים טובים ומוכשרים להוראה בבתי הספר הלאומיים ובבתי הספר של החברות מאירופה. רוב המורים היו אוטודידקטים, מחוגי המשכילים, שחסרו הכשרה פדגוגית-דידקטית. אמנם הם היו חדורי יעוד והתמסרו מאוד לעבודתם, אך חסר היה להם הבסיס להוראה, והם גיששו דרכם באפלה.

ייסוד סמינר עזרה בירושלים

הצורך בהקמת מוסד להכשרת מורים הורגש אפוא היטב. עוד בשנת תרנ"ג ציין אחד העם בביקורו בארץ כי 'שאלת החינוך העברי' היא בעיקרה 'שאלת המורים', וכי כל עוד לא יוכשרו מורים להוראה, יישאר החינוך רק דיבור יפה ולא יותר (בית המדרש למורים העברי – שנת החמישים לייסודו, תשכ"ד).

עשור אחר כך קבעה האספה המייסדת של אגודת המורים בארץ ישראל, שהוקמה בשנת תרס"ג, כי נחיצות בתי ספר למורים בישראל נעלה מכל ספק. אולם לתנועת חובבי ציון לא הייתה היכולת להקים מוסד כזה. את המשימה קיבלה על עצמה חברת עזרה של יהודי גרמניה.

בשנת תרס"ד הוקם בירושלים המוסד הראשון להכשרת מורים בארץ ישראל, ליד בית הספר היסודי לבנים 'למל' שהיה ברשות החברה בירושלים. הסמינר הוקם במתכונת הסמינרים באירופה, משמע הלימודים ניתנו בהיקף של בית ספר תיכון, בתוספת שנת לימודים. ללימודים נתקבלו מסיימי בית ספר עממי בן שמונה שנות לימוד, ומשך הלימודים בסמינר היה חמש שנים. נלמדו בו לימודים כלליים, לימודים עבריים מורחבים, פסיכולוגיה, פדגוגיה, הוראה, שירה, ציור, התעמלות ומלאכת יד. אחת ממטרות עזרה הייתה להכשיר במוסד זה מורים לבתי הספר שלה בבלקן ובתורכיה. לשם כך הזמינה את מי שנחשבו אז למיטב המוחות: יחיאל מיכל פינס, דוד ילין, יוסף מיוחס ואחרים, להורות במוסד זה. התוכנית המוצהרת של המוסד הייתה 'להכשיר את חניכיו להורות בעברית את כל הלימודים הנהוגים בבתי הספר העממיים' (בית המדרש למורים העברי – שנת החמישים לייסודו, תשכ"ד, עמ' 12); אך בפועל היה המוסד עברי רק בחלקו. מאחר שהוא היה הראשון שנתן לבוגרי בתי הספר העממיים את האפשרות להמשיך ללמוד, נהרו אליו תלמידים מירושלים, מיפו ומן המושבות. בית המדרש פתח לידו גם מכינה לבחורי הישיבות.

נבנתה תוכנית לימודים מתאימה שהיה בה מקום כבוד ללימודי היהדות ולידיעת הארץ. בית המדרש יצר דגם חדש של מורים צעירים בעלי השכלה תיכונית מסודרת והכשרה פדגוגית שהכשירו את התלמידים גם לאהבת הארץ ולקנייניה ההתרבותיים. בית הספר הראלי למסחר שהוקם על ידי בית המדרש למורים חניך פקידים מעולים וסוחרים משכילים. בתר"ע הונח היסוד לבית מדרש לרבנים כדי לחנך מנהיגים רוחניים בעלי השכלה כללית שאמורים היו להרים את קרן קהילות ישראל. מורי ההוראה במוסד זה היו מגדולי התורה שבעדה הספרדית בירושלים, והתלמידים באו מן הישיבות הספרדיות (סיוון, תשמ"ד).

לדעת סיוון (תשמ"ד), חברת עזרה התכוונה לעשות את ירושלים למרכז פעולותיה התרבותיות-חינוכיות שממנו עתידה הייתה לצאת תורה לריכוזי היהודים בארצות המזרח. בית המדרש והמוסדות שעל ידו היו אמורים לספק להם מורים מיומנים, פקידים וסוחרים משכילים ומנהיגים רוחניים.

מנהלו של המוסד החדש להכשרת מורים היה אפרים כהן, פעיל בחוגי המשכילים בירושלים, שהיו ברובם בני העלייה הראשונה, מתומכי הרעיון של החייאת השפה העברית ומן העושים להפצתה. אפרים כהן ודוד ילין הם שפנו לחברת עזרה והציעו לה להקים מוסד להכשרת מורים בירושלים (בן יוסף, תשמ"ה). חברת עזרה נהגה בדרך שונה מחברת אליאנס באשר להכשרת מורים: אליאנס הקימה מוסדות להכשרת

מורים בצרפת, והתלמידים נאלצו לעזוב את ארצם בתקופת לימודיהם ולגור בצרפת. המטרה הייתה להשפיע עליהם מעושרה של תרבות צרפת. ואילו חברת עזרה יסדה את המוסד בירושלים, בהנחה שהתלמידים צריכים לחיות בחברה היהודית בארץ ישראל. החברה גם רצתה שהשפעתה של ירושלים תיטיב עם הלומדים ועם המלמדים.

רק תחומי היהדות נלמדו בסמינר בעברית; שפת ההוראה של רוב המקצועות הייתה גרמנית; חשבון והנדסה, טבע, פיזיקה וכימיה, היסטוריה כללית, גאוגרפיה ואף התעמלות – נלמדו בגרמנית. רוב המורים הובאו מגרמניה. להוראת הלשון הגרמנית וספרותה היה מעמד בכורה במערכת השיעורים. ללימודי הלשון העברית ניתנו שתי שעות שבועיות בשלוש שנות הלימוד הראשונות, ובשנתיים האחרונות – שעה אחת בלבד.

קיפוח העברית בסמינר עזרה ותגובות התלמידים

עם הזמן נעשו ניסיונות לצמצם את לימודי העברית לטובת שיעורי גרמנית. במוסד להכשרת מורים הייתה שלטת תחושה של עליונות הגרמניות והתנכרות ללאומיות העברית. המורים העברים – בהיותם מיעוט הנחשב ל'מדרגה שנייה' – לא תמיד העזו להתלונן ולהשפיע כלבבם. בקרב תלמידי עזרה הייתה קיימת תסיסה בלתי פוסקת נגד שלטונה של הלשון הגרמנית במוסד ונגד הזלזול בעברית מצד כמה ממורי המוסד. כבר בתשרי תרס"ה כתבו תלמידי הסמינר למורים העברים במוסד, יחיאל מיכל פינס, דויד ילין, חיים א' זוטא וישעיהו פרס, בבקשה שיפסיקו את הבלגתם על קיפוח העברית בסמינר ויעשו מעשה למען העברית במוסד (ילין, תרפ"ט). המורים שתקו – אולי מחשש לפרנסתם. האווירה המשיכה לתסוס. בשלהי תרס"ח הוציאה קבוצה מתלמידי הסמינר עיתון סאטירי מחתרתי שנכתבה בו ביקורת לעגנית על המוסד (עזריהו, תרפ"ט). התגובה על פעולה זו כללה איסור על כל פעולה באגודה כלשהי ללא רשות המורים, ונאמר לתלמידים כי יאלצו לעזוב את המוסד אם לא ישמרו על התקנון. תגובה זו רק הגבירה את התסיסה. בקיץ תרס"ח הגישו תלמידי הסמינר להנהלה תזכיר הכולל מחאה נגד קיפוח חלקה של הספרות העברית בסמינר ודרישה שכל המורים היודעים עברית ילמדו בעברית. (המסמך פורסם בספר היובל להסתדרות המורים, בנספח למאמרו של אביעזר ילין, 'מרדות', עמ' 235). לא אחת אירעו גם התנגשויות קלות או חמורות בין התלמידים למורים הלא-יהודים.

לא נתקבלה תשובה על התזכיר, אך בראשית חורף תרס"ט הוזמנו התלמידים לשיחה עם אפרים כהן, והוא הבטיח להם כי בשנה הבאה יהיו שינויים במוסד. בפועל ראשי המורדים הורחקו מן המוסד, אחרים הורדו לכיתה נמוכה, אחרים 'נקנו' בתמיכה ואחרים דוכאו בלא רחמים (אבישר, תרפ"ט). מייטליס (תשס"ט) רואה באירועים אלו 'קדימון' למלחמת השפות שניזונה בלא ספק מכל אותן תקריות ששיקפו את תסכול התלמידים נוכח מעמדה העלוב של העברית במוסדם.

עם זאת, חשוב לציין כי למרות הרוח הגרמנית במקום, מבית מדרש זה יצאו ראשוני המורים העברים בארץ ישראל כשהם מצוידים בידע והשכלה כללית ובידיעות פדגוגיות מבוססות. הם לימדו בבתי הספר ברחבי הארץ ותרמו תרומה רבה לחינוך העברי הלאומי. דווקא ניסיונות המוסד להגביר את הרוח הגרמנית העמיקו והגבירו את התסיסה והרוגז בקרב התלמידים. לא ייפלא אפוא כי ראשי הלוחמים והקנאים לעברית יצאו ממוסד זה.

הבחירה בגרמנית כשפת הלימוד בטכניקום והתגובות עליה

בשנת תר"ע (1910) החליטו ראשי 'עזרה' להקים בחיפה את הטכניקום, מכון גבוה למדעים טכניים, ולידו את בית הספר הראלי, כדי לקדם את ההשכלה בארץ. בנייתם נתאפשרה הודות לתרומות של נדבנים יהודים מרוסיה ומארצות הברית וכן הודות לקרן הקיימת שהקצתה לכך מגרש רחב ידיים על מורדות הכרמל. הוקם קורטוריון (חבר נאמנים) שהשתתפו בו, חוץ מראשי עזרה ונדבנים מארצות הברית, גם שלושה חברים מן הוועד הפועל הציוני (אחד העם, ד"ר שמריהו לזין וד"ר יחיאל צ'לנוב).

השמחה בארץ הייתה רבה: הנה מתגשם החלום של החינוך העברי המלא בארץ – מגן הילדים ועד האוניברסיטה. בניית שני המוסדות הסתיימה בראשית תרע"ד (1913). הטכניקום אמור היה להיות בית הספר הטכנולוגי הגבוה הראשון בארץ.

עד מהרה הושבתה השמחה: בישיבת הקורטוריון של המוסד, לקראת פתיחת הטכניקום ב־26 באוקטובר 1913, התברר כי שפת ההוראה בו תהיה ברובה גרמנית, וכי לניהול המוסד הוזמן מדען לא יהודי שאינו יודע עברית. הנימוק להחלטה היה היותה של העברית דלה במילים להוראת המדעים. ההחלטה זעזעה את היישוב בארץ וגרמה להתנגדות רבה. במאי 1913 התקיימה פגישה בין המנהל המיועד של הטכניקום למורי סמינר עזרה בירושלים. המורים תבעו ללמד את כל המקצועות בעברית (שילה, 1994).

הראשונים שהגיבו בפומבי על החלטה בעניין שפת הלימודים בטכניקום היו תלמידי הסמינר למורים של חברת עזרה בירושלים. כשהגיעה אל הסטודנטים בסמינר עזרה הידיעה על החלטת הקורטוריון, הם התכנסו לאספת מחאה סוערת יחד עם בוגרי הגימנסיה העברית ביפו. ב־22.6.1913 שלחו התלמידים תזכיר להנהלת הטכניקום בברלין, ובו הביעו התנגדות להחלטה ששפת ההוראה בטכניון תהיה שפה זרה שאינה עברית. היו מורים מבוגרים שחשבו כי הצעירים פזיזים מדי במעשיהם. למרות זאת, לאחר היסוס רב שלח גם מרכז המורים תזכיר לקורטוריון של הטכניקום (ביולי 1913). תזכיר זה היה מתון מתזכיר התלמידים ונכתב בו שרק אם לא יימצאו בתחילה מורים בעברית יתאפשר הלימוד בגרמנית – עד שיימצאו מורים יודעי עברית. ב־6.11.1913 הגיעה הידיעה כי הקורטוריון החליט שהעברית לא תהא שפת ההוראה בטכניקום ובבית הספר הראלי. הקורטוריון דחה אפוא את הצעת הפשרה.

למחרת קבלת ההודעה, ב־7.11.1913, נועדה יחד קבוצת סטודנטים מן הסמינר והחליטה לשלוח מכתב להנהלת הסמינר. הם הגישו למנהל, מר אפרים כהן, מכתב ובו בקשה להנהיג את הלשון העברית בתור לשון הלימודים בכל המקצועות. התלמידים התלוננו על קשייהם בלימוד המקצועות בגרמנית וביקשו כי הגרמנית תילמד רק בתור שפה זרה. המכתב נכתב בנימוס רב, והסטודנטים הזכירו בו את דברי מנהלם על רצונו להתחשב בהם. למכתב נוספה החלטה של ארבעים מהם לפרוש מן הסמינר אם לא תיענה דרישתם. הם שיתפו במעשיהם את מרכז המורים, כמה מורים מן הסמינר ואת אליעזר בן יהודה. בן יהודה התרגש מאוד מפעולות הסטודנטים (טמיר, 1963). לדבריו, הוא חשד בכוונותיה של עזרה כבר עם הקמת המוסד להכשרת מורים. הוא הזהיר שחניכי בית המדרש למורים הזה יהיו 'החלוצים היותר קנאים להגרמניות בארצנו'; לפיכך מובנת שמחתו בשמעו מה מתכננים הסטודנטים במוסד, והוא הביע בהם תמיכה מלאה (לנג, תשס"ח). אגודת המורים נמנעה מלעודד את הסמינריסטים לפרוש מן המוסד, אך הבטיחה כי תתמוך בהם אם ינהגו כך על דעת עצמם.

בקשתם של התלמידים מסמינר עזרה בירושלים נענתה בשלילה, והם פתחו ביוזמתם בשביתה. הם לא חיכו לא למוצא פיה של אגודת המורים ולא להסכמת הוועד לחיזוק החינוך העברי. משמע, דווקא הסמינריסטים, שהיו כפופים למרותה של חברת עזרה, היו הראשונים בקרב אנשי ירושלים שהתמרדו ופתחו בשביתה. נציגי אגודת המורים ניסו לארגן לשובתים שיעורים זמניים, ואף דנו באפשרות להסמיים למורים על ידי אגודת המורים (שילה).

הצטרפות מוסדות אחרים למאבק הסמינריסטים

לעומת התגובה המהירה של הסטודנטים, היסס מרכז הסתדרות המורים זמן רב אם לצאת למאבק והתחבט כיצד לעשות זאת. חודש או חודשיים לאחר ששלחו הסטודנטים את התזכיר לברלין, שלחה גם הסתדרות המורים לחברת עזרה תזכיר מתון שכלל הצעות פשרה בנושא. בראשית נובמבר, כשהתפטרו נציגים מהסתדרות הציונית מן הקורטוריון במחאה על החלטה להורות בגרמנית, שוב היו התלמידים הראשונים שהגיבו. התקיימו אספות חשאיות של הסמינריסטים שחתמו על כתב התקשרות ליציאה למאבק. כתב ההתקשרות נמסר למשמרת ליוסף חיים ברנר. תלמידי הגימנסיה ביפו צירפו את תמיכתם והתחייבו לדאוג לצרכים החומריים של השובתים. מרכז המורים ומוסדות התנועה הציונית נגררו אפוא

למאבק והפכו לתומכיו ולמנהיגיו לאחר שלא היה אפשר כבר לעצרו. תלמידי הסמינר בירושלים, תלמידי הגימנסיה ביפו וסניפי הסתדרות המורים ביפו ובמושבות, שעמדו תחת השפעה מנהיגי 'הפועל הצעיר', היו הגורמים הקיצוניים שלחצו לפתוח במלחמה כללית בחברת עזרה: אין מסתפקים עוד בדרישה להוראה בעברית בטכניון אלא יוצאים לכיבוש החינוך ואיחודו.

העיתון החרות שיתף פעולה עם אגודת המורים ודיווח בפירוט על אספותיה ופעולותיה. החרות העדיף שהטכניקום לא יפתח, אם נגזר שהשפה הראשית בו תהיה גרמנית. בעיתון זה התפרסם מאמר ראשי תחת הכותרת 'התפטרו!' מאת קדיש יהודה סילמן – מורה וסופר ירושלמי. סילמן נקב בשמותיהם של המורים החייבים, לדעתו, להתפטר: דוד ילין, רא"מ ליפשיץ, חיים זוטא ואחרים. הוא היה אולי הראשון שהביע את דעתו כי יש לצאת למלחמה לא רק למען העברית אלא גם נגד עזרה – ובפומבי. באותו גיליון שהתפרסם בו מאמרו של סילמן הופיע גם מאמר מאת נחום סוקולוב שנכתב בתגובה להחלטת הקורטריון. סוקולוב קרא 'מי לעברית – אלינו' וביקש לעורר את דעת הקהל בארץ כדי שזו תפעל לביטול החלטה של יחידים (שילה, 1994).

מרכז הסתדרות המורים הכריז חרם על הטכניקום. בנובמבר 1913 התאספו תושבי חיפה סמוך למגרש המוסד למחות על שההוראה בו אמורה להיות בגרמנית. באותה אספה הוכרז על הקמת בית הספר הלאומי העברי.

המשבר בסמינר עזרה

בהגיע השמועה על המרידות הוזעק ארצה המזכיר של חברת עזרה, ד"ר פאול נתן, והוא בא לשיחות בירושלים. ילין ולוריא (ראש מרכז המורים) קיוו כי הוא יגלה גמישות ויקבל את בקשת היישוב בארץ, וכך יאפשר את המשך שיתוף הפעולה עם עזרה. לילין ולמורים אחרים בעזרה היו גם סיבות אישיות, כלכליות בעיקר, שלא לנתק את הקשר עם עזרה. אולם קריאות המחאה וקולות הבקשה לא השפיעו כלל על פאול נתן (שילה, 1994). הוא אמר כי אינו מוכן לדון בשינויים כל עוד הסטודנטים שובתים. שמונה עשר מורים עבריים מבית המדרש ומבתי ספר עממיים של עזרה בירושלים מסרו לו מכתב מנומק ומפורט ובו הדרישה להכיר בזכות השפה העברית להיות שפת הוראה של כל המקצועות הכלליים השונים בכל בתי הספר של חברת עזרה בארץ. ד"ר נתן קבע כי דרישתם 'מחוצפת' והשיב עליה בשלילה מוחלטת. הוא הודיע כי כל הרוצה לעזוב את בית הספר של עזרה, יתפטר; עם זאת, ביקש כי יתנו לו ארכה מסוימת כדי שיוכל למצוא מורים אחרים במקומם. תשובה זו הגדישה את הסאה. למחרת היום מסרו לו שמונה עשר המורים, ובראשם דוד ילין, את כתב התפטרותם ונתנו לו ארכה של חודשיים. הם קיוו כי במשך החודשיים יצליחו לשנות את החלטת עזרה. ד"ר נתן לא האמין כי המורים העבריים יעזו לממש את איומם, והודיע להם בכעס כי הם מפוטרים לאלתר. כשהגיע דבר הפיטורים, הגישו מורים צעירים רבים אחרים מכתבי התפטרות. מ-56 המורים שעבדו בעזרה עזבו 41 מורים. בתי הספר של עזרה החלו להתרוקן גם מתלמידיהם. מרכז המורים החליט לפתוח בתי ספר עבריים במקום מוסדות עזרה. לאחר קבלת מכתב ההתפטרות כינס בביתו מורשה חברת עזרה בישראל, אפרים כהן, 30 מן הנאמנים לו בין התלמידים וקבוצת מורים מן הסמינר שלא פרשו. כהן ונתן, מזכיר עזרה, החליטו לפתוח את הסמינר בליווי משמר שוטרים. לאחר שביתה בת שבועיים של הסטודנטים נפתח בית המדרש מבלי להודיע על כך למורים שהגישו את התפטרותם. רק ביום שבו נפתחו הלימודים הודיע נתן לילין כי הוא ושאר המורים שחתמו על המכתב מפוטרים מעבודתם בחברת עזרה. ילין כתב בתגובה לכהן כי מעתה יקדיש את כוחו למוסדות החדשים שיוקמו בירושלים.

הלימודים בעזרה נפתחו עם צוות מורים שלא חתמו על מכתבי ההתפטרות. לפתיחה הופיעו כשלושים תלמידים. התלמידים השובתים האשימו את הבאים ללמוד בבגידה. המורים המתפטרים באו למחרת לסמינר כדי להיפרד מן התלמידים, ומולם התייצב אפרים כהן בליווי הקונסול הגרמני. שוטרים תורכים החלו לגרש את המורים מן הסמינר. במקום פרצה מהומה גדולה. הזמנת שוטרים למוסד חינוכי כדי לגרש

ממנו מורים הייתה מעשה קיצוני שגרם לכעס רב, אכזבה והאשמות קשות. רצון המורים הירושלמים למנוע קרע עם עזרה נכשל. כהן ונתן העמידו את המורים לפני עובדה מוגמרת. האופן שבו שמה חברת עזרה קץ לשביתה לא השאיר מקום לתקווה בלבנות המורים הירושלמים. אנשי ירושלים, בסיוע הוועד לחיזוק החינוך, החלו בהקמת מוסדות חינוך עבריים בעיר.

חלקו של דוד ילין במלחמת השפות

בתחילת הסכסוך בעניין השפה העברית בבית המדרש של עזרה לא רצה ילין להבליט את עצמו, הן בשל דרכי שלום שנטה ללכת בהן והן בשל מעמדו הרשמי במוסדות עזרה. אך לא היה כל ספק מה עמדתו לאור השקפת עולמו ופועלו למען העברית והחינוך העברי. רגש האחיות שלו, כנותו והכרתו שלא ניתן להתעלם מפעולותיה, מהישגיה החינוכיים ומזכויותיהם של עזרה ומנהלה אפרים כהן, גרמו לדחייתו הגלויה את רעיון השביתה. אך כשהחליט לנקוט צעד גלוי ומפורש, נעשה ניצחונה של המלחמה למען העברית ודאי. הוא העמיד את כל יוקרתו האישית והחינוכית לצד הלוחמים. הוא הקריב את כל זכויותיו ומשכורתו, הזעיק את בני ירושלים ועורר את הרוחות כנגד הרוצים להשליט את הנֶכֶר בארצנו. בין השאר נשא נאומים, כתב תזכירים ופרסם כרוזים, פנה לעיתונאים ושלח מכתבים לאישים בעלי השפעה. ילין, סגן מנהל סמינר עזרה (פרוֹ-רקטור) ומורה בו, הואשם בהסתה, אף על פי שלא הסית. בתרע"ד נסע ילין לאירופה בעניין בתי הספר בארץ ושפת הלימודים. היה לו חשוב להציג את הצד של מצדדי העברית ולהראות כי אין השאלה האישית עיקר אלא העניין עצמו. באיגרת לאוסישקין כתב ילין כי טוענים נגדו שלא רק כנגד הגרמנית הייתה המלחמה עם חברת עזרה אלא גם כנגד הדתיות שבה. ילין מבהיר כי רק נגד ההתגרמנות הייתה המלחמה (קלוזנר, תשל"ו, איגרת 308).

עם פרוץ שביתת הסמינריסטים ניסה דוד ילין, איש הפשרות, לדבר על לב ראשי עזרה שיעתרו לבקשת התלמידים ואנשי הארץ ללמד בעברית; הוא שלח אליהם מכתב המביע הערכה לפועלם ומבקש את שיתופם בהשלמת המפעל הציוני והתרבותי בישראל המתחדשת. ילין קיווה כי ראשי עזרה יקבלו את עמדת היישוב. באיגרת אחרת הוא מסביר (קלוזנר, תשל"ו, איגרת 295) כי המורים בבית המדרש של עזרה ראו כי עוד מעט לא יישאר דבר לעברית בבית הספר אשר ממנו צריכים לצאת מורים עבריים לבתי הספר שבארץ ישראל.

מלחמת השפות הידועה הייתה המלחמה האחת והיחידה שניהל ילין בחייו בפומבי. הוא היה רצוי לכל המורים, ועליו הוטל לעמוד בראש בית המדרש למורים העברי; הכול, 'מדן ועד באר שבע', הרגישו כי הוא האיש הראוי ביותר לתפקיד (אבן זהב, תשל"ל). על פי העיתון החרות, 1.8.12, הצהיר דוד ילין באספה רבת משתתפים בירושלים, שנכח בה גם מאיר דיזינגוף, על פתיחתו למחרת של מוסד לימודים חדש, 'בית המדרש למורים העברי'. ילין פנה לתלמידים ולהוריהם ב'קול קורא' מרגש 'לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי... בואו, תלמידים חביבים, ללמוד [ו]להשכיל. שובו במנוחה ללימודיכם הקדושים לכם. מקומנו – בבית מדרשנו' (שילה, 1994). רוב התלמידים מעזרה נענו לקריאתו ובאו ללמוד במוסד העברי הזה. בעיצומה של מלחמת השפות נטשו רוב תלמידי בית המדרש של עזרה ועברו לרשת בתי הספר העבריים וכוננו בט"ו בכסלו תרע"ד (14.12.13) את בית המדרש למורים העברי בירושלים; התוספת 'עברי' היא להדגשת הייחוד של המוסד – ברוחו ובלשונו. לילין הצטרפו כ-60 תלמידים (מתוך 85 התלמידים בסמינר עזרה ובבית הספר למסחר שעל ידו). מברקי תמיכה והבטחות לסיוע כספי הגיעו מן הוועד הפועל הציוני בברלין ומוועד חובבי ציון באודסה.

מלחמת השפות בראי ההיסטוריה

המאבק על שפת ההוראה בעברית הפך ממאבק חינוכי למאבק לאומי. הדיו הגיעו לחו"ל. המאבק למען הלשון העברית בארץ ישראל בשנים תרע"ג-תרע"ד בין חברת עזרה הלא ציונית של יהודי גרמניה ובין ציבור המורים, התלמידים והיישוב בכללו קיבל את הכינוי 'מלחמת השפות'.

חוסר האונים של אנשי היישוב בארץ להשפיע על צביונו של המוסד היהודי הראשון להשכלה גבוהה התבטא תחילה בדרך התגובה היחידה שהייתה לפניהם: אספות מחאה. רגש העלבון תקף רבים והתושבים היהודים הציונים התאספו לאספות מחאה בערים ובמושבות. אחר כך הפכה המחאה לפעולה: ייסוד בתי ספר עבריים חדשים. זו אחת התופעות המיוחדות בחיי היישוב החדש בארץ: בתוך ימים מספר נאסף בארץ הענייה סכום של עשרות אלפים פרנקים מנדבות העם (סיוון, תשמ"ד).

שנת תרע"ד רשומה בתולדות התחייה הלאומית והחינוך העברי בתור שנת 'סופה וסערה'. זו השנה שהתחוללה בה 'מלחמת השפות' שהביאה לעצמאותו של החינוך העברי ולהגברת כושר עמידתה של התנועה הציונית כולה. למעשה, זה לא היה רק ניצחונה של העברית אלא גם ניצחונו של הנוער העברי במושבות ובערים המתפתחות שכבר גדל על העברית, קינא לה וראה בה חלק מעצמותו. רק הם יכלו להצית את אש המרד ולהצית את לבותיהם של מוריהם והוריהם (גרינצווייג, תשנ"ח).

ישיבת הקורטורים ב־22.2.1914, שעליה הוטל לבקר את ההחלטות הקודמות, הביאה ניצחון מוחלט ליהודים ה'לאומיים'. גם נציגי אמריקה בקורטורים הכירו בצדקת דרישתם. כך נגולה ה'חרפה' מעל כבודם הלאומי של היושבים בארץ ישראל. שפת הלימוד בטכניקום תהא עברית; פרופסורים ומורים שאינם יודעים שפה זו, יאלצו ללמוד.

החוקרים שעסקו באירועי אותם ימים מצביעים על כמה גורמים להצלחת המאבק למען העברית. מבחינת 'השחקנים בזירה', רינות (תשל"ב) רואה בתלמידי הסמינר למורים בירושלים את הכוח המוביל במלחמה. אלבוים־דרור (תשמ"ו) מוסיפה עליהם את המורים ביפו ואת מפלגת הפועל הצעיר. לדעת רינות (1972), מלחמת השפות פרצה בשני מוקדים שלא היו תלויים זה בזה: האחד נבע ממתחים בין התלמידים לסמינר של חברת עזרה והשני – החלטת הקורטוריון של חברת עזרה על שפת ההוראה בטכניון.

התלמידים היו גורם מתסיס ומדרבן במלחמת השפות. מרד הצעירים כנגד הממסד ציין את הביטויים הראשונים של הקונפליקט והמתח הבין־דורי אצל חניכי החינוך העברי העירוני (אלבוים־דרוד, תשנ"ח). בעבר העריכו תושבי הארץ את פעולת עזרה למען החינוך בארץ, אך דחיית עזרה את הצעת הפשרה לגבי שפת ההוראה בטכניקום וניסיון אנשיה לכפות את דעתם על תושבי הארץ הכעיסו את התושבים הציונים בארץ (רובם עולים) שלא רצו שיקבעו בעבורם בעניינים הקשורים בחייהם על אדמת ארץ ישראל. התלמידים והציבור כולו מאסו בתלות החינוכית בגורם זר; הם רצו עצמאות בחינוך העברי. המלחמה שהחלה למען ההוראה בעברית בטכניון התפשטה נגד כל מוסדות החינוך של עזרה. היישוב בארץ ראה בעזרה איום על תחיית הלשון העברית בארץ. אגודת המורים לא הסתפקה בהתקפות נגד מוסדות עזרה והקימה ועדה לחיזוק החינוך העברי וקרן שביתה למורים. אנשי הארץ תרמו כספים, ובסיועם נוסדה רשת חינוך עברי לאומי בארץ (עזריהו, תרפ"ט).

בתוך פחות משבוע מיום כינוס התלמידים של סמינר עזרה היה המאבק בטכניון למטרת הציבור הציוני שוחר העברית כולו. כל נציגי היישוב השונים היו שותפים למאבק. יו"ר אגודת המורים, יוסף לוריא, נדהם מן המהירות שבה התייצב הציבור למען השלטת העברית בתור שפת ההוראה במוסדות הלימוד בישראל. דעת הקהל ודעת חבריו המורים גרמו ללוריא לשנות את עמדתו המתונה לקיצונית יותר. התנועה שהתעוררה בכל הארץ חיזקה בו את ההכרה שאי אפשר להסתפק במלחמה בהשלטת הגרמנית במוסדות הלימוד בלבד אלא חייבים לפעול להשגת אוטונומיה חינוכית בארץ, כלומר להשתחרר מן התלות בחברת עזרה.

בהשפעת הסמינריסטים פשטה בארץ תנועת המונים למען העברית. שילה (1994) רואה במלחמת השפות 'מלחמה עממית'. אספות מחאה רבות התקיימו בארץ. העיתונים שהיו קיימים באותה עת פרסמו בפירוט את אירועי אותם ימי מלחמה למען העברית. העיתון החרות ראה עצמו שופר למלחמה נגד עזרה. הוא פרסם בהרחבה את הנאומים שנישאו באספות המחאה ואת ההחלטות שהתקבלו בהם. הוא ראה מתפקידו לפעול למען תחיית עם ישראל ושפתו העברית. עמדתו בשאלת השפה העברית הייתה לוחמנית מאוד וליבתה את הרוחות. אגודת המורים לחמה גם היא למען השלטת השפה העברית במוסדות החינוך.

באספות המחאה ברחבי הארץ הודגשה התחושה כי החלטת הקורטוריון היא פגיעה קשה בגאווה הלאומית של היישוב וגם פגיעה חמורה בבתי הספר העבריים. מורי העלייה הראשונה והשנייה, סוללי הדרך לחינוך העברי, ראו בחינוך העברי עבודת קודש. בשפה העברית התגלמה תמצית שאיפתם של בני היישוב החדש בארץ. לגרסתם, לשם הגשמת החזון של תחיית העם בארץ ישראל, על כל חיי הכלכלה והתרבות להתנהל בעברית בלבד (שילה, 1994).

שילה (1994) מצטטת דברים של אנשי העלייה השנייה האומרים שמעולם לא הייתה תנועה חזקה כל כך של אנשי הארץ להגנה על ענייניהם כמו בכת מלחמת השפות. בששת השבועות האינטנסיביים שבהם הגיעה 'מלחמת השפות' לשיאה היה קצב העניינים מהיר מאוד. כל יום התרחש דבר חדש. למרות רוח הרצינות שאפפה את המלחמה הזאת, נכתבו בהקשרה גם יצירות הומוריסטיות. קדיש יהודה סילמן, שנהג לפרסם בירושלים פעם בשנה, בפורים, את כתב העת ההיתולי **ליהודים**, כתב בתרע"ד 'שיר ניצחון' לרגל מלחמת השפות. את השיר שרו נאמני השפה העברית עוד שנים רבות לאחר חיבורו. הוא גם כתב חוברת היתולית בשם **מסכת בבא טכניקא**, בנוסח הגמרא עם פירוש רש"י והתוספות ופירוש אבות דר' נתן – ברימוז לפאול נתן – ועם מסורת הש"ס וחילופי גרסאות משני צדי 'נוסח הגמרא' – סאטירה על מלחמת השפות ועל חברת עזרה (סיוון, תשמ"ד).

ציוני דרך בתולדות בית המדרש למורים העברי

ייסוד בית המדרש למורים העברי בתרע"ד הוא אחד הסממנים להתעצמות היישוב לקראת 'המדינה בדרך' (בית המדרש למורים העברי – שנת החמישים לייסודו, תשכ"ד). בית המדרש החל את קיומו בתנופה ובהתעוררות רבה. ילין ריכז סביבו מורים מעולים, מנאמני הלשון והתרבות העברית וחזון תחייתה. אל התלמידים שעברו למוסד מסמינר עזרה נוספו תלמידים חדשים, רובם בני תורה, מהם שלמדו בבתי ספר תיכוניים בחו"ל, מהם ילידי הארץ. נקבעה בו תוכנית לימודים חמש-שנתית. בתוך זמן קצר הפך בית המדרש למורים למרכז לחיים העבריים בירושלים.

תרע"ד-תרע"ט: מאחר שלפורשים מסמינר עזרה, מקימי בית המדרש למורים העברי, לא היה מבנה למוסד החדש, התיישבו המורים והתלמידים בשדה טרשים על סלעים חשופים והחלו ללמד וללמוד. ילין נשא לפניהם נאום חגיגי: 'הריני מדבר אליכם היום לא כמורה לתלמידיו, לא כמנהל בית המדרש, כי כולם היושבים כאן בחזקת תלמידים המגששים דרכם, המנסים לבור את הדרך הישרה להגשמת משאת נפשם. משחרבה ירושלים לפני אלפיים שנה, קם יוחנן בן זכאי וכינס חבורה של תלמידים ליבנה, להקים שם בית מדרש לתורה. [...] את הפלא הזה תעורר הלשון העברית, המחדשת נעוריה בפינו. ואתם הצעירים, הדור החדש בארצנו, תהיו בין נושאי התחייה' (בית המדרש למורים העברי הממלכתי ע"ש **דוד ילין, שנת החמישים לייסודו, תשכ"ד**).

מאוחר יותר בתרע"ד השתכן בית המדרש בבית הספר תחכמוני ברחוב תחכמוני. בית המדרש הלך והתרחב והיה צורך לשנות את מקומו מדי פעם למקום גדול יותר: בתרע"ה-תרע"ו הוא שכן ברחוב החבשים מול הכנסיה החבשית, בתרע"ו-תרע"ז ב'בית סעידוף' ברחוב הסולל כיום, בתרע"ח בבית בניין היתומים ברחוב יפו, בתרע"ט-תר"פ ברחוב הלל. מלחמת העולם הראשונה גרמה למוסד מחסור, אך הוא הצליח להתקיים. רבים מן התלמידים נאלצו לעזוב אותו: מקצתם נאלצו לעזוב את הארץ בהיותם נתיני ארצות אויבות לתורכיה; מקצתם גויסו לצבא התורכי. דוד ילין ומשפחתו וכמה מורים אחרים הוגלו לדמשק על ידי פקידי הממשלה התורכית בחשד שהמוסד שבניהולו של ילין משמש מרכז מוסווה של התנועה הרוחנית והמדינית של היישוב. מיטב התלמידים התנדבו לגדוד העברי והשתתפו בכיבוש חלקי הארץ שעדיין היו תחת עול תורכיה. בזמן המלחמה כמעט שלא היו תלמידים ולא היה כסף, אך המוסד לא סגר את שעריו אף לא ליום אחד. בתרע"ט חזר ילין מגלותו.

בסוף מלחמת העולם הראשונה נסגר בית המדרש למורים של עזרה, וכך הפך בית המדרש למורים העברי ליורשו החוקי היחיד. מדי שנה יצאו מבית המדרש מורים לכל בתי הספר בארץ ובתפוצות.

תרפ"פ-תרפ"ח: בתרפ"א-תרפ"ז בית המדרש שכן ברחוב ישעיהו בשכונת זיכרון משה. מספר התלמידים והמורים עלה עם גלי העלייה. בתרפ"ה נסע ילין לארה"ב להרצות והצליח לעניין אישים ומוסדות לסייע בהקמת בניין קבע לבית המדרש. בשובו ארצה פנה ילין לוועד שכונת בית הכרם, שהוקמה בידי מורים ופקידים, רבים מהם בוגרי הסמינר, בבקשה שיקצו מגרש להקים עליו את הבניין בשכונה. ארבעה עשר דונם מן הקרקע הציבורית שבשכונה הוקצו לסמינר ולבית ספר יסודי לידו. יצויין שהמקום הזה יועד למוסד ציבורי עוד לפי התוכנית המקורית של האדריכל ריכרד קאופמן.

בכ"ח באב תרפ"ו, בשעה ארבע אחר הצהריים, הונחה אבן הפינה למוסד החדש. בטקס נכחו הנהלת בית המדרש, תלמידיו ובוגריו, נציגי הממשלה הבריטית, נציגי העירייה, ההנהלה הציונית, הוועד הלאומי ליהודי ארץ ישראל וועד שכונת בית הכרם. תזמורת ניגנה את השיר 'ארץ מולדת'. ילין נאם ואמר: 'מאות המורים אשר הקים המוסד הם גדוד הצבא אשר לא בחיל ולא בכוח, כי אם ברוח אלוהי ישראל הם יורדים אל עולם הילדים וממלאים אותו בכל פרחי חמד ופרי תנובה של השקפת היהדות והתרבות הכללית'. מושל העיר א' קית-רוטש הודיע: 'אין אנו עומדים על מפתן אבנים בלבד אלא על סף חיים חדשים לעדה העברית, מפני שהודות לרוח הקודש, ההשכלה והחזון שינבעו מהמוסד הזה, יפתחו אופקים רחבים וחיים יותר עשירים למורים ועל ידיהם לנוער המנהיג בעתיד (בנזימן, עמ' 99-110).

את הבניין תכננו האדריכלים מרדכי הקר ואליעזר ילין. במרכז הבניין – מבנה מרובע סביב חצר פתוחה (אטריום), וממנו יוצאות שתי 'כנפיים' – צפונית ודרומית. בחזית הכניסה מדרום שלוש קשתות גבוהות ומדרגות רחבות העולות לחצר הפנימית. סביב החצר כיתות ומשרדים, ובצדה המערבי קו מוגבה של אולם ההתעמלות. מן החצר יש מעברים אל שתי הכנפיים. בכנף הצפונית שכנו כיתות הלימוד של הסמינר, ובכנף הדרומית – כיתות בית הספר היסודי. שני מגרשי משחק גדולים היו סמוכים לשני האגפים מצד דרום. ממערב לבניין ניטע 'גן אבינועם', לזכר בנו של ילין שנרצח בשנת 1937, ובו עצים ושיחי בר של החורש הים-תיכוני בארץ ישראל. סמוך לגן נבנו שני בניינים שנועדו לפנימייה לתלמידים. חזית הבניין נשתמרה כפי שנבנתה. בתשנ"ו-תשנ"ז נוספו לבניין שתי קומות ובהן כיתות לימוד, אולמות לפעילויות שונות, משרדים וספרייה מורחבת. בתשנ"ז נסתיימה בניית אולם התרבות המכיל 600 מקומות ישיבה נאים ומרווחים.

הבניין בנוי כולו אבני גזית שנחצבו במקום. החוצבים, הסתתים והבנאים היו חברי 'גדוד העבודה', והם גרו באוהלים ובצריפים סמוך למחצבה. הבנייה ארכה מתרפ"ו עד תרפ"ט.

תרפ"ט-תש"ז: בית המדרש יצא לדרך חדשה. בשנת תר"ץ נפתחו שערי המוסד גם להכשרת נשים להוראה. בתרצ"ה הפך בית המדרש למוסד על-תיכוני דו-שנתי לבעלי תעודות בגרות ותלת-שנתי למסיימי כיתה י"א בתיכון. שינוי זה סימן מפנה חשוב בתולדות הכשרת המורים בארץ. בעקבות בית המדרש העברי הלכו עם השנים שאר הסמינרים למורים (שיינין, תשנ"ו).

ביוזמתו של דינור-דינבורג נפתח בתרצ"ו 'בית הספר התיכון בירושלים' (לימים 'לידה') שבאופן רשמי ייסדו האוניברסיטה העברית ומחלקת החינוך של כנסת ישראל, בעזרת בית המדרש למורים העברי (שיינין, תשנ"ו). בית הספר שכן באגף מיוחד של בית המדרש בבית הכרם ועוצב לראשונה כמוסד שש שנתי מכיתה ז' עד י"ב. בכיתותיו הראשונות התאמנו בעבודה המעשית תלמידי בית המדרש, ובכיתות העליונות – תלמידי האוניברסיטה. עם הקמת בית הספר התיכון נוצר הקשר הראשון בין בית המדרש למורים העברית לבין האוניברסיטה העברית.

תוכנית הלימודים וכן דרכי ההוראה בבית המדרש הותאמו לדרישותיו של מוסד על-תיכוני. בתש"ב נפטר דוד ילין, והמוסד שהוא יסד, כונן והעמידו על יסוד איתן, נקרא על שמו. בן ציון דינור מילא מעתה את מקומו והתמנה למנהל. בתום מלחמת העולם השנייה נפתחת כיתה מיוחדת לחיילים משוחררים. לראשונה בארץ קבע דינור את ה'ציונות' ו'תולדות היישוב' ואת 'פרקי מנהג והלכה' בתור מקצועות לימוד חובה (בית המדרש למורים העברי – שנת החמישים לייסודו, תשכ"ד). לשם בחירת תלמידים טובים למוסד הונהגו בחינות כניסה מיוחדות, שמהן למדו המורים על השכלתם של המועמדים וכן על אופיים וכושרם הנפשי להוראה.

בחוברת של בית המדרש משנת תרצ"ח מובאים נתונים מספריים על בוגרי המוסד ומשלח ידיהם. מתברר כי שלישי מן הבוגרים המשיכו ללמוד וקיבלו תוארי מ"א וד"ר.

תש"ח-תשי"ב: ד"ר ישראל מהלמן מתמנה למנהל המוסד. בתש"ח משתלב המוסד במערכה לשחרור ישראל ולהגנה על ירושלים. שלטונות הצבא הסכימו שצעירים רבים ימשיכו בלימודיהם בבית המדרש למורים, ובלילה יהיו חיילים המשתתפים בהגנת ירושלים. עם גלי העלייה ארצה פתח המוסד קורסים מזורזים ושלה תלמידים לסיוע במעברות. בתש"י נפתחת לראשונה מגמה מיוחדת לגנות, כדי לספק את הצורך הרב בגנות מוסמכות לגני הילדים שהתרבו בארץ. עם הגידול במספר התלמידים ובמספר הכיתות בבית המדרש, נעשה מוחשי הצורך בהרחבת הבניין. בסיוע עיריית ירושלים נבנתה קומה שנייה עם אגף בבית הספר היסודי, לשם סיפוק צורכי שני המוסדות.

תשי"ג-תשט"ז: בתשי"ג היה פרופ' דינור שר החינוך. הוא תמך בהקמת מוסד מרכזי להכשרת מורים בסמכות אוניברסיטאית. כך שולב בית המדרש במחלקה לחינוך יסודי בבית הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית, תוך שמירה על ייחודו. משך הלימודים עלה לשלוש שנים – כנדרש לתואר ראשון באוניברסיטה. אך השילוב, שנמשך עד תשט"ז, כָּשֶׁל.

תשי"ז-תשכ"ח: בתשי"ז שב בית המדרש למתכונתו הישנה בלא שילוב עם האוניברסיטה. אברהם אבן שושן, בוגר המוסד ומורה בו, מתמנה למנהל. הוא ניסה לשמור על החיוב שבניסיון השילוב באוניברסיטה ועל הייחוד שבהכשרה המקצועית.

תשכ"ט-תשמ"ח: בתשכ"ט מתמנה ד"ר ניסן שיינין למנהל. עד אז היה הסמינר מוסד קטן שהכשיר גנות ומורים לבית הספר היסודי. בעשרים שנות ניהולו גדל המוסד והתרחב. הוקמה החטיבה לגיל הצעיר הכוללת גן צעיר, גן חובה וכיתות א' וב'. הוקם מרכז לחינוך המיוחד וגם מכון לחינוך ריפויי ע"ש רחל שזר ומכון לחינוך באמצעות מוזיקה ואמנות, נוסף מסלול להתמחות בהוראה בחטיבת הביניים. בתש"ל נפתחה במוסד שנת לימודים רביעית.

בתשל"ה הוכר בית המדרש בתור 'מכללה מוסמכת', ושמו הרשמי הפך להיות 'המכללה לחינוך על שם דוד ילין'. בתשל"ט זוכה המסלול לחטיבת הביניים להכרה אקדמית, ובתשמ"ז זוכים לכך מסלולי החינוך המיוחד והגיל הרך. בוגרי מסלולים אלו מקבלים את התואר 'בוגר בהוראה' (B.Ed.). בעת הזאת פתחה המכללה מסלול לחינוך המיוחד במגזר הערבי. רוב המורים במסלול משתייכים למגזר זה. בתשמ"א השתלבה המדרשה לתזונה ולכלכלת הבית בבניין המכללה בבית הכרם והפכה לאחד המסלולים בתוכנית הלימודים. עם הפסקת לימודי כלכלת הבית וסגירת המסעדות בבתי הספר ברחבי הארץ לא היה מקום למסלול זה, והוא נסגר.

תשמ"ט-תשנ"ד: ד"ר איתי זמרון מתמנה למנהל. נוסדו חוגים אקדמיים חדשים (תקשורת, אמנויות) ותוכניות חדשות (חינוך פתוח ניסויי, חינוך ברוח האנתרופוסופית). בשל הגידול הרב במספר התלמידים נבנה עוד בניין מודרני ובו חניון תת-קרקעי, בתכנונם של האדריכלים דורית ודורון הוק, וכן נבנה אולם תרבות מפואר.

בתשנ"ה מתמנה ד"ר אנה רוסו למנהלת המכללה. מגמת הפיתוח נמשכת. שלוש תוכניות לתואר שני מקבלות היתר מן המועצה להשכלה גבוהה. הוקם המסלול לקיימות, והמכללה משתדלת להיות ירוקה.

מורים ובוגרים ידועים של בית המדרש למורים העברי ביובלו הראשון

מורים שלימדו במוסד בחמישים שנותיו הראשונות (התארים פרופסור ודוקטור אין משמעם בהכרח שהם היו בעלי תארים אלה בעת שלימדו בסמינר אלא שקיבלו את התארים עם השנים): אברהם אבן שושן (תשי"ד-תשכ"ד); פרופ' עקיבא ארנסט סימון (תרצ"ו-ת"ש); פרופ' יהושע גוטמן (תש"ב-תשי"י); פרופ' צבי לם (תשי"ז-תשכ"ב); פרופ' בנימין אופנהיימר (תשי"ב-תשי"ג; תשי"ז-תשכ"א); ד"ר סיני אוקו (תשט"ו-תשט"ז); פרופ' יצחק אפשטיין (תרפ"ו-תרצ"ו); מרדכי ארדון (תש"ט-תשי"א; תשי"ד); ד"ר פנחס בלומנטל (תשי"י-תשי"ב); ד"ר דוד בנבנישתי (תרצ"ו-תשכ"ד); פרופ' הוגו שמואל ברגמן (תש"ג-תש"ז); ד"ר אברהם יעקב ברוור (תר"פ-תשי"י); פרופ' יהושע גוטמן (תש"ב-תשי"י); פרופ' אירנה גרבל (תש"ט-תשי"י); פרופ' אלכסנדר מרדכי דושקין (תרפ"א; תשי"ג-תשט"ו); פרופ' בן ציון (דינבורג) דינור (תרפ"ב-תשי"י); ד"ר אפרים הראובני (תרע"ח-תרפ"ב); פרופ' מנשה הראל (תשט"ו-תשכ"א); פרופ' מנחם הרן (תשי"ד-תשט"ו); פרופ' יצחק אריה זליגמן (תשי"ד-תשט"ו); ד"ר אהרן מאיר מזי"א (תרע"ד-תרפ"ח); פרופ' עזרא ציון מלמד (תרצ"ה-תשי"ז); פרופ' שמואל סמבורסקי (תרפ"ד-תרפ"ז); פרופ' יחזקאל קוטשר (תשי"י-תשי"ב); ד"ר בנימין קלאר (תרצ"ו-תרצ"ז); פרופ' יוסף קלויזנר (תרפ"א-תרפ"ג); הסופר יצחק שלו (תשכ"א-תשכ"ד); האמנית יהודית ילין-גינת.

בוגרים: פרופ' אליעזר ליפא סוקניק, לוי מורנו (שופט), פרופ' זאב וילנאי, ד"ר מנחם נאור, אליעזר שמאלי, ד"ר שרגא קלעי, ד"ר בנימין אבניאלי, אליהו מני (שופט), פרופ' בן ציון נתניהו, פרופ' עזריאל שוחט, זאב חקלאי, פרופ' נחמיה אלוני, אליעזר גביזון (שופט), ד"ר ראובן (סילמן) סיוון, המשורר רפאל ספורטה, הסופר יזהר סמילנסקי (ס' יזהר), ד"ר אליעזר פטקין, המורה שולמית בסוק (סילמן), הדיפלומטית אסתר הרליץ, הזמרת רמה סמסונוב, ד"ר הינדה אייגר, מקס צ'רנובילסקי (שופט), המנצח שלום רונלי (ריקליס), ד"ר משה רינות, פרופ' רבקה שץ-אופנהיימר, חברת הכנסת והשרה שולמית אלוני, נשיא המדינה החמישי יצחק נבון.

הרהורים לסיום

עם התקרב 'חגיגות' המאה למלחמת השפות, מתברר כי גדל משנה לשנה מספר השיעורים הנלמדים באנגלית במוסדות להשכלה גבוהה. במכון וייצמן למדע כל הלימודים מתקיימים באנגלית. הנימוקים לכך הם חילופי סטודנטים עם מדינות אחרות והצורך להכשיר את הסטודנטים למחקר ועבודה עם עמיתים בעולם. כדי להתקדם בדרגות באוניברסיטה חובה על המרצים לפרסם מאמרים בכתבי עת באנגלית; משקלם של אלה רב יותר ממשקל המאמרים המתפרסמים בעברית. החשש הגדול הוא שהתופעה תתרחב, ובסופו של תהליך תכלול את כל הלימודים במוסדות להשכלה גבוהה. עלול להיווצר מצב שבו תהיה בארץ שפת משכילים – אנגלית, ושפת עם – עברית (בנוסח 'שתי שקלי').

בכינוס בנושא 'כתיבה אקדמית בעולם משתנה' ב-1.7.2012, הנחיתי דיון בנושא 'מעמדה של העברית בדיבור ובכתיבה במוסדות להשכלה גבוהה', בהשתתפות נציגים מן האוניברסיטאות בארץ. רוב המשתתפים לא הביעו חשש מהתפשטות האנגלית באקדמיה, ואף סברו כי מגמה זו חיובית.

שירו של קדיש יהודה סילמן, שחובר לרגל מלחמת השפות

הידד, הידד, הגיבורים,
התלמידים והמורים.
נצחה שפתנו;
הלאה, הלאה, כל מין שטן,
אם הוא כהן, אם הוא נתן,
מדרך תחיתנו...
הוי מלחמה, הוי מלחמה,
כל העולם רעש, המה,
מדן ועד באר שבע;
כל העטים נשתברו,
כל הגלים הסתערו
כדרך הטבע.
הידד, הידד...
הידד, הידד, הידד...

כל הדור בארץ קם
וליו, צ'לינוב ואחד העם
הרימו את דגלנו;
גם השביתה היא החזיקה
הגיע קולה לאמריקה
והראינו את כחנו...
הידד, הידד...
והקורטוריה בברלין
ישבה על מדין
והחליטה פעם שניה,
כי איננו כצאן טבחה,
הנכריה היא השפחה
והמלכה העבריה!
הידד, הידד...
הידד, הידד, הידד...

בשולי הפרסום נכתב: לשיר במנגינת "שבעים המה הגבורים"

מקורות

- אבישר, דוד (תרפ"ט). התסיסה הראשונה. בתוך ד' קמחי (עורך), **ספר היובל של הסתדרות המורים תרפ"ג-תרפ"ח**, חלק א' (עמ' 237-239). ירושלים: מרכז הסתדרות המורים.
- אבן זהב, ארי (תשל"ל). עם דוד ילין. **פרקי בית המדרש** (עמ' 7-17). ירושלים.
- אלבום-דרור, רחל (1987) יצירת המרכז החינוכי בארץ-ישראל. בתוך י' ברטל (עורך), **העלייה השנייה – מחקרים** (עמ' 386-405). ירושלים: יד יצחק בן צבי.
- אלבום-דרור, רחל (תשמ"ו). **החינוך העברי בארץ ישראל**, כרך ראשון (עמ' 309-350). ירושלים: יד יצחק בן צבי.
- אלחנני, אברהם חיים (תשל"ג). **דוד ילין – איש ירושלים**. ירושלים.
- בית המדרש למורים העברי בירושלם** (תרצ"ח). ירושלים.
- בית המדרש למורים העברי הממלכתי ע"ש דוד ילין, שנת החמישים ליסודו, תרע"ד-תשכ"ד**. הוצאה עצמית.
- המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין**. יובל היהלום תרע"ד – תשמ"ט (תשמ"ט). ירושלים.
- בן יוסף, יעקב (1984). **מלחמת השפות**. ירושלים: אוצר המורה.
- בנזימן, יותם (1993). "בית הספר למורים מתחילים". **כל העיר** 10.12.93: 97-101.
- גרינצוויג, מיכאל (תשנ"ח). הלשון העברית בתקופת העלייה השנייה. בתוך י' ברטל (עורך), **העלייה השנייה – מחקרים** (עמ' 406-418). ירושלים: יד יצחק בן צבי.
- טמיר, נח (1963). **סמינריסטים במאבק עם**. תל אביב: יבנה.
- ילין, אביעזר (תרפ"ט). מרדות. בתוך ד' קמחי (עורך), **ספר היובל של הסתדרות המורים תרפ"ג-תרפ"ח**, חלק א' (עמ' 232-237). ירושלים: מרכז הסתדרות המורים.
- לנג, יוסף (תשס"ח). **דבר עברית! חיי אליעזר בן יהודה**. ירושלים: יד יצחק בן צבי.
- מבית המדרש למורים העברי למכללה לחינוך ע"ש דוד ילין, שנת התשעים, תרע"ד-תשס"ד** (תשס"ד). ירושלים.
- סיוון, ראובן (תשמ"ד). לפרשת מלחמת השפות. **לשוננו לעם** ל"ה, ד"ה: 99-144.
- עזריהו, יוסף (תרפ"ט). החינוך העברי בארץ ישראל (תולדה והערכה). בתוך ד' קמחי (עורך), **ספר היובל של הסתדרות המורים תרפ"ג-תרפ"ח**, חלק א' (עמ' 57-112). ירושלים: מרכז הסתדרות המורים.
- קלוזנר, ישראל (עורך) (תשל"ו). **כתבי דוד ילין, כרך רביעי: אגרות א' (תרל"ח-תרע"ד)**, כרך חמישי: אגרות ב' (תרע"ד – תשי"א). ירושלים: ראובן מס.
- רינות, משה (1972). **חברת העזרה ליהודי גרמניה ביצירה ובמאבק**. ירושלים: הוצאת בית הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית ושל משרד החינוך והתרבות; אוניברסיטת חיפה ומכון ליאו בק.
- שיינין, ניסן (תשנ"ו). **התהליך האקדמי של הכשרת מורים בישראל**. ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית.
- שילה, מרגלית (1994). מלחמת השפות כ'תנועה עממית'. **קתדרה** 74: 87-119.

תעודות באתר האקדמיה ללשון העברית:

<http://hebrew-academy.huji.ac.il/archive/MH19131914-/Documents/MH-taz.pdf>

<http://hebrew-academy.huji.ac.il/archive/MH19131914-/Documents/MH19131914-.pdf>